

СЕМАНТИЧНА МОДЕЛЬ ПРИЙМЕННИКА: ВНУТРІШНЯ ЦІЛІСНІСТЬ І ПЕРЕРВНІСТЬ

У статті з'ясовуються особливості геометричного, топологічного, функційного, когнітивного, психолінгвістичного підходів до кваліфікації прийменника як частини мови та прийменниковості, в межах якої кваліфікуються морфологія і синтаксис прийменника, а також подається дефініція функційно-семантичного поля прийменника. Ґрунтовно розглядається семантична цілісність і семантична перервність прийменника *на* зі встановленням його ядра (просторова семантика), наближених до нього (об'єктного значення з охопленням різноманітних семантичних ролей) та повністю віддалених (причинового, означально-обставинного та ін. значень) множин. Вичерпно кваліфікується сучасний лексикографічний стан тлумачення прийменника *на* та визначаються його можливості у продукуванні вторинних прийменникових одиниць, що охоплюють прийменникові еквіваленти, прийменникові аналоги та ін. Приділена увага також переходам у внутрішньосемантичній системі прийменника *на*.

Ключові слова: морфологія прийменника, синтаксис прийменника, семантична структура прийменника *на*, семантичне ядро, просторова семантика прийменника *на*, прийменниковий еквівалент.

The article clarifies the features of geometric, topological, functional, cognitive and psycholinguistic approaches to the qualification of the preposition as part of language and prepositionalism, which qualifies the morphology and syntax of the preposition, and also presents the definition of the functional-semantic prepositional field. The psycholinguistic approach is analyzed using the concepts of the background and figure and the definition of the recognition algorithm of the latter and its movement within the background, which provides the basis for the interpretation of the preposition in the associative field. The hierarchically vertex status of spatiality actualizes the corresponding lines of movements of substances in it and the formation of metaphorical and metonymic models of the preposition in general and the preposition *na* in particular, the filling of which causes the grammaticalization of postprepositive components and formation of a prepositive equivalent. The capacious semantic structure of the preposition *na*, the domination in it of the substantively spatial semes reflects the anthropocentric status of the analyzed preposition. The primary grammaticalization of prepositional nouns unfolds through the actualization of certain lines of direction, focused on the detail of approximation, distance, deepening, etc. The semantic integrity and semantic continuity of the preposition *na* with the establishment of its core (spatial semantics), approximate to it (object meaning with coverage of various semantic roles) and completely remote sets (causal, consequentially comprehensive and similar meanings) are thoroughly considered. The current lexicographical state of the interpretation of the preposition *na* is exhaustively studied and its possibilities in the production of secondary prepositional units, which include prepositional equivalents, prepositional analogs, etc., are determined. Attention is also paid to transitions in the intrasemantic system of the preposition *na*.

Keywords: morphology of the preposition, syntax of the preposition, semantic structure of the preposition *na*, semantic core, spatial semantics of the preposition *na*, prepositional equivalent.

1. Вступ. Питання кваліфікації прийменникової категорійності має тривалу історію. Його виокремлення та статус у частиномовній системі є дискусійними. Найбільшою популярністю є визначення прийменника як службової і/чи неповнозначної частини мови, що у своїй суті містить внутрішню суперечність, оскільки службовість і/чи неповнозначність не передбачають визначення відповідного функційного потенціалу, кваліфікацію різновидів семантики (пор. лексикографічний розгляд прийменників у всіх слов'янських мовах). Аргументованим постає розгляд прийменника з-поміж засобів вираження залежності (формальної і/чи семантичної). Актуальними є питання: ємності класу прийменникових одиниць – від усталеного реєстру (первинні і вторинні) в національних мовах до розширення за рахунок охоплення прийменникових еквівалентів, аналогів (сюди можна віднести прийменникові похідні, ремарковані: *повище* '4. у знач. *прийм.*, з род. в. Уживається при вказуванні на те, над чим хто-, що-небудь піднімається або міститься, перебуває': *Угледіши на стіні повище вікон смужку, що полишила ніч чи повинь весняна; почувеш, як співа в руці хитлива дужка* (П. Мовчан); *Те, що повище зір, керує і не лишень зорями, а й нами* (Дара Корній); *понижче* '2. у знач. *прийм.*, з род. в. Уживається для позначення місця або предмета: а) трохи нижче від якого міститься, рухається або відбувається що-небудь. *Не знаю, чи було де в краю так гарно положене приходство, як у Жукові. Мало що не цілий горб, **понижче церкви**, належав до нього* (Б. Лепкий); б) трохи нижче якого спрямована дія. *Тимко щосили розмахнувся веслом, шмагонував старого **понижче спини*** (Г. Тютюнник). Інколи вони можуть конкретизуватися аналітичним компонентом: *понижче від* (*В голєє місце поміж його щитом і шоломом, саме **Понижче від бороди**; розтяло йому шпарко обидва* (І. Франко)). Якщо дотримуватися класичного погляду на прийменник як частиномовний клас, то кількість його одиниць є досить обмеженою (пор.: І. Вихованець констатує в українській мові наявність 137 прийменникових одиниць локативної семантики (Вихованець 1980: 218)). З урахуванням наявності складених прийменників їх основний корпус розширюють до 256: *без, біля, близько², в (у), в ім'я, в інтересах, в (у) бік, в (у) залежності від, в (у) міру, в (у) напрямі до, в (у) порівнянні з, в (у) процесі, в (у) результаті, в (у) ролі, в (у) силу, в (у) сторону, в (у) супроводі, в (у) ході, верх², вздовж (уздовж)², вище², від, близько від, від імені, віддалік від, далеко від, залежно від, збоку від, ліворуч від, недалеко від, незалежно від, неподалеку від, неподалечку від, неподалік від, оподалік від, оподаль від, подалі від, подаль від, поодалік від, поодаль від, праворуч від, раніше від, раніш від, відносно², відповідно², внаслідок (унаслідок), во, вперед (уперед)², вповодж (уповодж)², впродовж (упродовж)², впрост (упрост)², всередині (усередині)², вслід (услід)², всупереч (усупереч), для, до, відповідно до, не до, подібно до, впритиск (упритиск) до, впритул (упритул) до, доквіл², з (із, зі, зо), з метою, з нагоди, з приводу, з розрахунку на, згідно з, нарівні з, порівняно з, поряд з, разом з, судячи з, за, вслід (услід) за, за винятком, за допомогою, за посередництвом, за рахунок, слідом за, завдяки, задля, замість, заради, збоку², зверх², зверху², звиш, здовж², з-за (із-за), ззаду (іzzaду)², з-над, з-перед, з-під (із-під), з-поза, з-поміж, з-проміж, з-понад, з-поперед, з-посеред, з-серед, зсередині² (ізсередині²), ід, к (ік), кінець², коло², кошитом, край², крізь, крім, круг², кругом², мимо², між, на, зважаючи на, на адресу, на базі, на благо, на випадок, на відміну від, на ґрунті,*

на засадах, на знак, на зразок, на користь, на кшталт, на межі, на основі, на підставі, на противагу, на честь, на чолі, незважаючи на, навкіл², навколо², навкруг², навкруги², наперейми², над, надовкола², надокола², назустріч², наокіл², наоколо², наокруг², наокруги², наперед², напереді², напередодні², наперекір², напереріз², наприкінці², напроти², навпроти², насеред, наспід², насподі², настрічу², насупроти², насупротив², недалеко², неподалеку², неподалечку², неподалік², нижче², о, об, обабіч², обаболі², обік², обіч², обіруч², окіл², окрай², окрім, окроме, округ², округи², опісля², оподалік², оподаль², опостін, опостінь, опріч, опріче, опроче, осторонь, перед (переді, передо), півперек², під, під знаком, під приводом, під час, після², по, побік², побіля, побіч², поблизу², поверх², повз (поз, поуз), повище², подовж², поза², позад², позаду², поздовж², покрай, помимо, поміж, помежи, помість², понад (понаді, понадо), пообіч², поперед², попереду², попереку², попід, попліч, попри, поряд², посеред, посередині², почерез, пред (преді, предо), при, пріч, про, проз, проміж, промеж, просто, проти, протів, протівно, протягом, ради, раніше, раніш, серед (середі, середу), скрізь², спереду², стосовно, супроти², супротив², у вигляді, у випадку, у відповідності до, у відповідь на, у зв'язку з, узбіч, ціною, через, шляхом, щодо (Мейзерська 2010: 61–62). Пропонований перелік можна істотно розширити (у відповідності з, згідно до, в напрямі з, висотою у (в), висотою до, висотою під, у віддаленні від, у віддаленні до та ін.), якщо брати до уваги узусні варіанти, що не набули статусу кодифікованих, на зразок у відповідності до, згідно до, у зв'язку до і под., які інколи постають скалькованими чи просто запозиченими з інших мов. За умови функційного підходу до розуміння прийменника його частиномовне наповнення розширюється до 1000 й більше похідних, що прямо залежить від лексикографічної практики – різні значення прийменника розглядати в межах однієї словникової статті (Словник 2007) чи кожне значення аналізувати в окремій словниковій статті (Канюшкеїч 2008–2010; Lachur 2019–2021; Всеволодова 2018). Перший варіант опрацювання прийменників властивий переважній більшості тлумачних словників слов'янських (СУМ 1970–1980; Мургоски 2005; Толковен 2003; 2005; 2006; 2008; 2011; Słownik 2022) і неслов'янських (Duden 2001) мов. Дотримання вимог другого варіанта розгляду прийменникових одиниць множить їхню кількість на відповідну сукупність значень. У такому разі реєстр істотно розширюється й охоплює більше трьох тисяч прийменникових одиниць. Заявлена ж кількість у 256 прийменників є сумнівною з багатьох позицій та викликає низку питань: 1) чому не диференційовано нормативні й ненормативні (крім, окрім і заст. окроме; округ² і заст. округи²; після і розм. опісля²; подалік і розм. оподалік², розм. оподаль²; опостін і розм., рідко опостінь; заст. опріч і діал. опріче, опроче) варіанти; 2) чому одні аналітичні конструкції охоплено (у вигляді, у випадку, у відповідності до, у відповідь на), а інші – навіть побіжно не згадано (на шляху до, у напрямі з, у напрямі на та ін.), відповідь на які складно віднайти через відсутність теоретичного обґрунтування прийменникової одиниці. Для адекватного розуміння прийменника актуальним є визначення його статусу не лише в частиномовній системі, а й встановлення його синтаксемоствірного потенціалу, внутрішньореченнєвого статусу. Сукупність загальнотеоретичних питань наголошує необхідність розгляду семантичної цілісності та семантичної перервності прийменникових одиниць.

Основні завдання розгляду. Метою розгляду постає висвітлення особливостей прийменникової граматики на матеріалі прийменника *на* (а також його похідних, які містять цей прийменник) із визначенням цілісності та перервності його семантики і встановлення кваліфікаційних основ характеристики. У силу цього необхідно визначити основні теоретичні підходи до кваліфікації прийменника загалом і прийменника *на*, з'ясувати можливості ліво- та правобічного розгортання, схарактеризувати основні напрями семантичної перервності прийменника *на*.

2. Морфологія і синтаксис прийменника. Морфологія прийменника, синтаксис прийменника, функційно-граматичне поле прийменника. Для належного розуміння прийменниковості загалом та прийменникової семантики в її цілісності та перерваності потрібно скваліфікувати окремі вихідні поняття, з-поміж яких значущими постають *морфологія прийменника* і *синтаксис прийменника*, де перша охоплює його належність до основних, первинних, чи вторинних, вирізнення серед останніх власне прийменників із встановленням ступенів оприйменювання, а також дериваційну характеристику прийменникової одиниці.

Синтаксис прийменника містить не лише керування – вказівку на іменниково-відмінкову, з якою він утворює семантичну цілісність (за однією термінологією (І. Мещанінов, Є. Курилович, І. Вихованець)) або якою він керує (У. Енгель, зараховуючи прийменники до часток, вважав їх спроможними керувати іменними (↔ іменниковими) за допомогою відмінка (Engel 1982: 385)), але й формування семантичної цілісності лінійної одиниці.

Істотним також є поняття **функційно-граматичного поля**, що об'єднує під час аналізу первинні прийменники зі всіма похідними одиницями у функції прийменника – тими, які зазнали повного оприйменювання, й тими, що перебувають на певному етапі прийменникової граматизації (↔ граматикалізації), як, наприклад, мотивовані прийменники з *на: на межі, на рубежі, на чолі, на згадку* та ін. До основних понять також потрібно віднести семантичну модель прийменника *на*, його внутрішню семантичну цілісність та семантичну перерваність прийменника *на*.

Семантичну цілісність пов'язують із фразеологізмом, мотивуючи це тим, що значення останнього не дорівнює сумі складників, особливо, якщо мова йде про ідіоми. Наскільки очевидною є семантична цілісність прийменника, та й чи варто про неї говорити. Питання настільки складне, наскільки ж просте. Про семантичну цілісність прийменників не говорять тому, що їм притаманна полісемантичність, особливо первинним.

3. Основні підходи до кваліфікації прийменника. У лінгвістиці відомі спроби синтаксичної класифікації прийменників із розмежуванням з-поміж них предикативних і формальних (Ницолова 2008: 456–457), де перші пов'язують структурно необов'язкові частини речення з предикатами (*кѣща в планината – кѣштаб коята се намира в планината* 'будинок на горі – будинок, що знаходиться на горі'). Формальні прийменники з'єднують аргументи з предикатом, вони є синтаксично обов'язковими і їм не властива синтаксична свобода (*говоря с момчето* 'я розмовляю з хлопцем'). Утрата ж синтаксичної свободи зумовлює

відповідну десемантизацію, формує семантичну перервність. У синтаксичній класифікації істотним є питання статусу прийменника в конструкції – самостійний чи залежний від дієслова або іменника (Ганенкова 2015: 16), оскільки з іменником формує синтаксему (*Каюка не може бути використаний для військової служби через хворобу серця* (Р. Яндріяшик) – синтаксема каузатора)), а дієслово передбачає регулярність і/чи обов'язковість відповідних синтаксем (*Теобальд захворів через кохання до Горислави Галичанко* (Н. Сняданко) – синтаксема каузатора мотивована внутрішнім потенціалом дієслівної лексеми, хоча в лексикографічній практиці її наявність не констатується: 'Починати хворіти, ставати хворим; занедужувати' СУМ 1972₃: 378)). Прийнятною є також кваліфікація семантичного наповнення самого прийменника, яке у своїй сукупності формує релевантність останнього. Семантика прийменникової одиниці постає досить ємною, тому її опис можна ґрунтувати на встановленні вичерпного списку різних значень та їхніх відтінків, з'ясуванні особливостей їхньої реалізації, діагностуванні відповідних контекстів або ж цілком реальним є встановлення інваріантного значення з простеженням особливостей його варіантних реалізацій. Такий підхід має опертям когнітивне моделювання, що уможливило визначення основного значення, а за його межами постають різноманітні вживання, які формують різні пучки вторинних (похідних) значень – різною мірою наближених і/чи віддалених від ядра. Поступово від таких вторинних значень виформовуються нові похідні, тому можна говорити про перший, другий і т. ін. ступені віддалення. Ланцюжки вторинних значень часто мають підґрунтям метафоричне або метонімічне використання прийменникових одиниць.

3.1. В описі семантики прийменників використовують геометричний (Сенів 2005: 42, 47–65; Селіверстова 1999: 29–33), топологічний (Habel 1989), функційний (Всеволодова, Владимирский 1982; Всеволодова 2012a: 30–78; 2012b: 9–51), психолінгвістичний (Landau, Jackendoff 1993: 217–237; Пипер 2014: 275–294) підходи. Перший, який відображав методологію системно-структурної лінгвістичної парадигми, домінував майже до кінця ХХ ст. з активним використанням ознак просторовості: довжини, ширини, глибини, висоти, а також вимірності об'єктів – одно-, двох- й тривимірності. Геометричний підхід повноцінно не враховував сполучуваності лексем – найменувань таких об'єктів (Vandeloise 1992: 20), пор.: *яблука в мисці, хліб із борошна, сорочка в клітинку*. Визначальним у геометричному підході є поняття локалізатора з внутрішнім та зовнішнім диференціюванням його параметрів.

3.2. Другий (топологічний) підхід в описі прийменників ґрунтований на врахуванні особливостей форми об'єктів, щодо яких вони вживані. Так, у характеристиці прийменника *in* наголошують: «Х знаходиться в Y-є, якщо випуклий замкнутий простір Y-а охоплює випуклий замкнутий простір X-а», у цьому разі «випуклий замкнутий простір» – це, власне, опис форми Y-а й X-а (Habel 1989: 233–241), пор., наприклад: *павук у склянці, огірок у слоїку* та ін. Зважаючи на суперечність і недостатність мисленнєвого замикання простору дослідники доповнюють узагальнення простору релевантною ознакою 'релевантної порожнечі' як ємності (пор.: (Herskovits 1982: 55–62)). Якщо ж, наприклад, яблука покласти на тарілку, то вони перебуватимуть зверху → *яблука на тарілці* (див., наприклад, міркування: Herweg 1989: 99–127).

3.3. Третій (функційний) підхід опису прийменників має опертям врахування не лише просторових вимірів учасників комунікації, а й відповідний статус адресанта й адресата, що цілком корелює із засадничими принципами функційно-комунікативної лінгвістичної парадигми. Цілком нормативно постає словосполучення *яблуко в склянці* й неадекватною – *склянка в яблуці*, хоча форма вираження учасників в обох ситуаціях цілком тотожна. Замкнутість певною мірою прийменникових одиниць на національно-мовну картину світу мотивує необхідність використання для них різних релевантних ознак. Так, у французькій мові актуалізована ознака ‘уміщуване / уміщувальне’ (фран. *dans* ↔ *в* (Vadeloise 1985)). Функційне навантаження локалізатора й локалізованого об’єкта є одним із найважливіших у визначенні особливостей використання прийменників у вторинних позиціях, для опису яких вживають типи основних семантичних ролей (за Ч. Філлмором та його послідовниками), пор.: агенс – активний учасник ситуації, ініціатор або контролер дії; пацієнс – пасивний учасник; об’єкт впливу; експерієнцер – учасник ситуації, який сприймає; стимул – джерело інформації для експерієнсера; адресат – учасник – отримувач інформації; бенефактив – учасник, зацікавлення якого безпосередньо заторкують ситуацію та ін. (Канюшкевіч 2011: 519–532; Загнітко 2020: 5, 540, 171, 627, 57), пор. *Чиновник сходить повагом, сердиться на візника* (Р. Андріяшик) – об’єктний директив; *Він вискочив з диму, налетів на мене* (П. Загребельний) – об’єктний делібератив; – *Я навіть двері до твоєї кімнати зачинила на замок* (О. Тесленко) – інструментив-прилад; *Вона довго складала гроші на газову колонку* (С. Андрухович) – дестинатив; *Йому відповіла сліпа тиша, глуха на обидва вуха* (Є. Гуцало) – рубликатив; *Ти підняв руку на родича* (І. Білик) – пацієнт і под. Розглядаючи протоконцептуальні джерела й семантичну динаміку прийменника *до*, А. Михальов визначає в семантичній системі слова 15 диференційних сем (1) кінцевий пункт руху; 2) відстань; 3) межа поширення; 4) часова межа поширення; 5) передування дії; 6) результат; 7) ступінь досягнення; 8) вичерпність кількісного охоплення; 9) предмет і/чи особа спрямування дії; 10) предмети і/чи особи, до яких доторкуються; 11) предмети і/чи особи, щодо яких поширювані плітки; 12) предмети і/чи особи, яких що-небудь стосується; 13) характеристика особи щодо її зацікавлення чим-небудь або відносин до останнього; 14) характеристика предмета щодо його розмірів – величини, висоти; 15) актуалізація кількісної межі) як найвагоміших репрезентантів відповідних семем, констатує: «З опертям на виділені семи значень (1) ‘кінцевий пункт руху’, (2) ‘відстань’, (9) і (11) ‘напря́м’, перед нами класичний приклад образної схеми ДЖЕРЕЛО – ШЛЯХ – МЕТА, де решта значень сконцентровано переважно на варіаціях концепту МЕТА, залишаючи латентним концепт ДЖЕРЕЛО. Так, можна помітити такі семантичні переходи, що походять із семи ‘кінцевий пункт руху’ > ‘межа’ (часова [4], кількісна [15]) > ‘вичерпність кількісного охоплення /ємності’ (8) > ‘величина, розміри’ (14) > ‘ступінь’ (7) > ‘межа’ (3) > ‘результат’ > ‘торкатися (контакт)’ (10) > ‘мати стосунок до’ (11, 13)» (Михалев 2016: 71–72). Використання когнітивного моделювання дає змогу досліднику встановити ядровий концепт ‘джерело’ та спрогнозувати актуальні моделі його розширення, що свідчить про адекватність такого підходу.

3.4. Психолінгвістичний (четвертий) підхід аналізу прийменників враховує взаємозв’язок когнітивних і психічних функцій із вивченням можливостей мовних одиниць загалом і прийменникових зокрема відображати реалії та відноси-

ни об'єктивної дійсності. У статті «„What” and „where” in spatial language and cognition» (Landau, Jackendoff 1993: 217–237) заторкнуто вплив мови на просторові уявлення мовців. Аналіз зреалізовано на матеріалі англійської мови з використанням понять 'фігура' й 'фон', які вперше обґрунтував Л. Талмі (пор. терміни 'траєктор' та 'орієнтир' (точка відліку, референційний об'єкт) Р. Лангакер (Langacker 2008: 70)). Траєктор – це певна субстанція, щодо якої встановлюваний інший учасник ситуації – орієнтир (за Р. Лангакером). Інколи 'фон' ('орієнтир') та 'референційний об'єкт' можуть розмежовуватися: *the cat is near the mat* (кішка поряд із килимком), де *the mat* – референційний об'єкт, але кішка не знаходиться на ньому, і *the cat is on the mat* (кішка на килимку), де фон і референційний об'єкт збігаються. Аналізуючи ознаки, за якими об'єкт може поставати фоном, дослідники визначають систему комбінацій таких ознак. Система містить особливості 'фігури' об'єкта ('куб', 'кулька' та ін.), її поверхні ('тверда' (на *хаті* (твердий) і в *хаті* (заперечний), 'порожня', 'заперечна' (*виймка*, *яма*, *дупло* і т. ін. – відсутня поверхня). До цього додається також і те, що фон та його складники містять осьову структуру, в якій щодо основної організовується 'фігура'. Фігура мислиться як щось мобільне, спроможне переміщуватися в просторі й часі (має також просторові й часові межі), а фон – усвідомлюється як щось нерухоме, позбавлене меж. Тому фраза *будинок біля велосипеда* (пор. також *будинок у велосипеді*) постає певним відхиленням від норми, хоча в контексті може сприйматися як узусна (*ляльковий будинок біля велосипеда*, пор. також *ляльковий будинок у велосипеді*). За твердженням Б. Ландау й Р. Джекендоффа, асиметрія просторових відносин мотивована принципами організації простору (асиметрія знаходить підтвердження у проведених психологічних експериментах (Landau, Jackendoff 1993: 217–237)), за якими один об'єкт «умонтовується» в інший чи «розміщується» в ньому. Такому об'єкту притаманні властивості, актуалізовані для пошуку.

Просторові відносини фону й фігури можуть передаватися прийменниками (прислівниками *недалеко* (*Він не бачив багато. Десь **недалеко** стояла це хата Докії* (О. Кобилянська), *поряд* (*Зовсім **поряд** задзеленчав трамвай* (С. Андрухович)), дієсловами *розташовуватися*, *стояти*, *перебувати* та ін.). Той самий прийменник може відображати різні відносини предметів із відбиттям окремих властивостей і/чи ознак останніх. Так, для фону враховується замкнутість / незамкнутість (*in / inside a cave, a bottle* 'в / всередині печери, пляшки', але *in / *inside a lake* 'всередині озера', оскільки озеро сприймається незамкнутим об'єктом), наявність ребер, поверхні і т. ін. Для фігури може бути значущою точковість (↔ аналогія точки), оскільки вона мислиться чи усвідомлюється в такому статусі (Talmy 1983).

Узагальнюючи спостереження послідовників психолінгвістичного підходу та враховуючи напрацювання когнітивного моделювання в аналізі прийменників, потрібно говорити про чотири ядрові просторові ролі, що можуть поставати діагностованими фігури в описі ситуацій переміщення і/чи місця перебування: 1) вихідний пункт руху – точка, в якій фігура знаходилася на початку: *зернина випала з колоска*; 2) кінцевий (↔ фінальний) пункт руху – точка, в якій виявилася фігура після переміщення: *зернина упала **на землю***; 3) траєкторія руху – точки, через які послідовно переміщувалася фігура від вихідного пункту до кінцевого (*зернина падала **через трубочку***); 4) місце, в якому локалізована

фігура або ситуація переміщення загалом (*зернина лежить на землі, зайчик бігав у садку*). Для Б. Ландау й Р. Джекендоффа траєкторія – це або характеристика руху (*до класу залетіла бджола*) або ж її орієнтування (*стрілка орієнтована на захід*). Тому диференційовані три різновиди траєкторії: а) траєкторія опису руху фігури в термінах її властивих горизонтальних ліній (*вгорі, збоку, позаду, попереду*); б) траєкторія зміни орієнтування фігури в термінах її власних ситуацій (*перекинути → перекинутися, повернутися навколо (ліворуч, праворуч)*); в) траєкторія, що враховує вісь землі (*верх, низ, захід, схід, південь, північ*) (Landau, Jackendoff 1993: 217–237).

У розгляді прийменника істотним також постає членування фону, наявність у ньому низки топологічних вимірів: поверхня, внутрішня сфера, простір навколо фону, простір перед фоном і т. ін. Загалом членування простору знайшло системну реалізацію в національно-мовній картині світу, але топологічне диференціювання простору аж ніяк не прямо корелює з логіко-структурним (див. спостереження І. Мельчука (Мельчук 1998: 53)).

Оскільки питання семантичної моделі прийменника (мається на увазі визначення типології) на сьогодні мало дискутоване, то мова йде швидше про семантичні моделі, а семантична модель як абстракція може бути визначена з оперттям на конкретні семантичні моделі тих чи тих прийменників. Тому за основу взято розгляд семантичної моделі прийменника *на* з тлумаченням і диференціюванням її внутрішньої цілісності й перервності.

Аналіз цілісності прийменникової семантики має ґрунтуватися на врахуванні його парадигмальності та синтагмальності, де ємність останньої співвідносна з синтаксемоствірним потенціалом прийменника, його функційно-граматичним полем, а також із семантичною системою, в межах якої послідовно диференційовані основні й вторинні площини.

4. До історії питання: проєкт і національно-мовні концепції. На початку ХХІ століття М. Всеволодова обґрунтувала концепцію розгляду прийменників у межах проєкту «Слов'янські прийменники в синхронії та діахронії». Результатом заявленого проєкту постало проведення не лише низки конференцій різного статусу та різного рівня, вихід декількох авторитетних одноосібних і колективних монографій, захист низки кандидатських і докторських дисертацій, а й створення цілісних словників українських (Г. Ситар, І. Данилюк та ін.), російських (М. Всеволодова, К. Виноградова та ін.), білоруських (М. Конюшкевич), а нещодавно вийшов друком другий том польських (Ч. Ляхур) прийменників, триває упорядкування словника чеських, болгарських прийменникових одиниць. Одним із етапних моментів опрацювання проєкту постало формування принципово новітнього системного підходу до прийменника як частини мови з визначенням низки визначальних понять: функційного поля прийменника, його еквівалентності, аналоговості та ін.

Сучасний український прийменниковий фонд не постає замкнутою величиною, оскільки постійно активно поповнюється за рахунок особливих відіменникових, відприслівникових та інших похідних на зразок *на адресу, в особі, на знак, в ім'я, у порядку, на протизагу, в руках, від імені, в руслі, у світлі, у сфері, на шкоду, на честь, за рахунок, на ґрунті, на очах, на межі, на правах, на тлі,*

на руках, під кінець, під знаком, неподалік (\rightarrow неподалік від), поблизу (поблиз) (\rightarrow поблизу від/поблизу до), подалік (\rightarrow подалік від), поряд¹ (\rightarrow порід із), навкруги (навкруг) (\rightarrow навкруги з), довкруги (довкруг) (\rightarrow довкруги поїд), уздовж (вздовж), напроти (навпроти), позаду (позад), поодаль (поодалеки) та ін. (окремі з них не зафіксовані в словниках: позаду (позад), поодаль (поодалеки) і под.), де особливу активність виявляють власне прийменники з (із, зі, зо), під (піді, підо), на та ін. Для відіменникових похідних найбільш функційно навантаженим постає прийменник *на*.

5. Активний статус прийменника *на* мотивовано його специфічним статусом у прийменниковій системі, адже він поєднує в собі абстрактне й конкретне значення і є одним із найбагатозначніших прийменників і в ньому актуальною є первинна категорійна семантика. Якщо поглянути на семантичну систему прийменника *на*, то на ній відбито майже усю значеннєву розмаїтість, властиву прийменниковій системі загалом: а) просторові (1 – 8 (+ 16 відтінків, з них: 1 = 4, 2 = 6, 3 = 6)); б) часові (9 – 10 (+ 5 відтінків, з них: 9 = 5)); в) обставинні (11 – 18, де наявні обставинно-означальні (11, 13, 14, 15, 16, 17, 18), семантика умови (12) (+ 2 відтінків, з них: 11 = 2)); г) обставинно-цільові (19 (+ 7 відтінків)); ґ) обставинно-причинові (20); д) об'єктні (21 – 32 (+ 1 відтінок (26))); е) означальні (33 – 36 (+ 1 відтінок (33))); є) кількісно-означальні (37 – 40 (+4 відтінки, з них: 37 = 3, 39 = 1)) (за СУМ: В 20-ти т.). Просторова семантика охоплює 37,5% загальної значеннєвої множини прийменника *на*, обставинно-означальна – 15,6%, обставинно-цільова – 25%, обставинно-причинова – 1,6%, об'єктна – 10,9%, означальна – 7,8 %, кількісно-означальна – 12,5%.

Ієрархічно найвища субстанційно-просторова семантика є тим ґрунтом, на якому розвиваються інші значення, поступово розмиваючи семантичну цілісність та утворюючи різного виміру перервності. Статус прийменника *на* з ієрархічно вершинним просторовим значенням є цілком мотивованим, оскільки його первинною функцією в сучасному граматичному ладі української мови є локативна, що закріплено у відмінковій системі (місцевий відмінок: *на березі, на полі, на городі, на печі, на дорозі, на вікні, на підлозі, на столі, на комп'ютері*; але *в лісі, в селі* та ін.; пор. також *на селі* \leftrightarrow *в селі* і *на селі* \leftrightarrow *в селі*) та регулярному вияві при локативних дієсловах, де *на* виконує функцію постслівника (*знаходиться на відпочинку, перебувати на маневрах* і т. ін.) або предикативно-го, за твердженням Р. Ницолової (2008: 456–457).

Прийменник *на* постає людиноцентрованим, оскільки спільно з іншими прийменниковими одиницями виражає не лише місце ('2. Предмет, місце, простір'), а й відповідні наближення і/чи віддалення від індивідуума (2.1. – кінцевий пункт; 2.2. – напрям руху; 2.5. – предмет, до якого спрямований або обернений інший предмет), фон, на якому що-небудь (фігура) виділяється (7) та ін. Простір є антропоцентрованим, активно осмислюваним і в силу цього первинні реалізатори цієї семантики набувають можливості її динаміки й трансформації в часову, причинову і под.

Простір у його польовій структурі охоплює: 1) тип простору у відповідних вимірах: *точка – лінія – поверхня – обсяг*; 2) організацію простору: *центр / периферія; відкритий / закритий простір*; 3) розташування об'єктів, їхню просторову співвіднесеність (відносний простір): *близько / далеко; ліворуч / праворуч, вгорі / внизу* і под.; 4) напрям, орієнтацію, координатність: *у напрямі на / на*

віддалі від, на шляху до / на шляху від і т. Ін.; 5) міру довжини, віддаль, поверхню, обсяг: *на десятки кілометрів, на сотні миль*; 6) сприйняття простору: *вид, аспект, погляд, підхід* (за В. Гаком (1972: 367–396)). Складна структура просторового поля зумовлює розмаїття прийменникової системи на позначення його компонентів. Легко виявити причини поповнення прийменникової системи на реалізацію семантики тих чи тих площин просторового поля, пор.: *довжиною* → *на*, *діаметром* → *на*, *радіусом* → *на*, *обсягом* → *на*, *виміром* → *на*, *ємністю* → *на*, *розміром* → *на* та ін. (*Мабуть, заважить* (рибина – А.З.) *з півпуда, довжиною на всю підсаку, навіть хвіст виглядає, темний широчезний хвіст* (В. Шкляр); *А далі, за будівлею, – суцільна стіна древнього реліктового лісу, високий мур і смуга жовтих сипучих пісків шириною на п'ять мі* (О. Бердник)).

Семантика первинних прийменників на позначення простору постає тією основою, на якій формується їхнє переосмислення, формуванням первинної перервності. Набуття такими прийменниками вторинних функцій уможливорює встановлення функційно-семантичних парадигм таких лексем і визначення певних центрів (ядер) у їхніх функційно-контекстуальних виявах. Підтвердженням цього є прийменник *на*, який поєднує в обширі своїх функцій конкретні й абстрактні значення, розвиваючи логічні значення *причини, мети*, що можуть ускладнюватися відтінками *умови, допусту, супровідності* та ін. Останні послідовно виявляються за умови сполучуваності прийменника *на* з конкретними іменниками, які постають актантами і/чи сирконстантами локативних дієслів: *Тому вирішили розташуватися на селі* (М. Івченко) – локативний актант; *Зовсім недавно пропав зничавілий пес, який поселився на пустинці* (Ю. Винничук) – локативний актант; *Я тут перед самою війною побудувався, а він на хуторі народився* (Ю. Винничук) – локативний актант; *Все більше здавалася мені казкою, що її розповідають дорослі на втіху малим* (А. Дімаров) – сирконстант мети (неприслівний детермінант).

Коректним є твердження О. Селиверстової про об'єднання основної осі значень прийменника *на* у перетвореннях на кшталт 'простір → час' (можна констатувати, що це основний шлях семантичного розвитку багатьох прийменників, сполучників, прислівників), де перша вісь ґрунтована на варіюванні різновидів простору, друга – пов'язана з варіюванням різновидів руху (*дивитися на* – перцептивне переміщення, *зосередитися на* – ментальний рух, *кинутися на когось* – фізична дія), а третя вісь пов'язана з базовим поняттям 'опори', хоча граматичне значення спрямування зберігається в усіх трьох осях: *Гривастюк спочатку допитливо дивився на мене, тоді нервово переплів пальці* (Р. Андріяшик); *Антоній відчув полегкість і, відбившись від слуги, зосередився на молитві* (Г. Пагутяк); *Микола назвав Грушевича націоналістом, лікар кинувся на нього з кулаками. – Стійте!* – крикнув Кривов'яз (О. Бердник).

Концепт поверхні найочевиднішим постає тоді, коли прийменник *на* приєднується до іменника, якому притаманна семантика 'внутрішньої частини', пор.: *зошит знаходиться на столі* → *у столі*, пор. подібне висловити *на ім'я* учителя. У такого зразка конструкціях наявні два варіанти лексичного значення просторовості прийменника *на* (за О. Селиверстовою), де перший охоплює невіддільність референта (об'єкта, його просторові координати визначені) від поверхні релятума (об'єкт, щодо якого встановлювані просторові координати): *напис на*

етикетці, малюнок на килимі, що послідовно реалізується в актантних ролях локатива й директива: *Рибалки витягнули ятір на берег* (І. Нечуй-Левицький), *Алессандро даремно сердився на Моріса* (О. Бердник); а другий варіант репрезентує можливість вибору прийменника *на* тоді, коли релятум реалізує функцію опори (Селиверстова 1999: 29).

Доцільно констатувати, що постіменникова лінійна позиція (*напис, малюнок*) накладає на просторове значення також атрибутивне, що розмиває об'єкту семантичну цілісність та формує підґрунтя для атрибутивних значень, що почасти відбито в окремих лексикографічних дефініціях на кшталт '34. з місц. в. Уживається при позначенні предмета, за допомогою якого виготовляється чи виробляється що-небудь. – *Недавно в мене були земляки, то оце передали...* *Сливовиця на меду* (М. Олійник). Потенціал набуття такої семантики є досить високим (за матеріалами ГРАК (<http://uacorpus.org/Kyiv/ua>) зафіксовано до 100 подібних моделей).

Досить активним є вживання прийменника *на* для окреслення віртуального простору на зразок *на 30 градусів довготи і 15 градусів широти*, оскільки в таких словосполуках репрезентований не об'єктивний світ, а відповідна абстрагована мережа (має безпосередній стосунок до мисленнєвих узагальнень), тобто координати (див. п'ятий компонент поля простору), пор. також *на відстані, на віддалі, на висоті, на глибині: Побратими взяли за руки, бо навіть на відстані кроку обриси людини губилися в імлі* (О. Бердник); *Зброя була найважливішою, бо зі старими гвинтівками воювати на висоті дві тисячі метрів неможливо* (Ю. Виничук) і т. ін. У цьому разі самі іменники набувають іншого параметру – абстрактного, пор.: *відійти на відстань трьох кілометрів і відійти на три кілометри, знайти корабель у морі на десятому кілометрі від берега і знайти корабель в морі на 25 градусі довготи і 20 градусі широти*. У подібних словосполуках у прийменника *на* зникає компонент 'поверхня', а інтенсифікується компонент 'точка', що не є похідним семантики самого іменника. Такий вияв прийменника *на* свідчить про розширення його значеннєвих інтенцій і водночас про відносну втрату семантичну цілісності.

Переосмислення й набуття прийменником *на* значення віртуального простору (на думці (*Дорота спіймала себе на думці* (С. Андрухович)), на споминах, спогадах (*І тоді на мене накотила хвиля печалі, замішаної на спогадах про той день, коли ми сиділи на кухні зачинені* (С. Андрухович)), очевидно, є тим джерелом, з якого розвинулись згодом конструкції з темпоральним значенням у російській мові: *На протяженні цілого века не происходило никаких существенных изменений*, що передавані в українській мові прийменником *протягом*, де чіткіше й репрезентативніше простежувана диференціація просторової та часової семантики на рівні засобів вираження та закріплення за кожною з них відповідного засобу, хоча можлива конструкція з *на*: *На Наума потепліло* (Панас Мирний); *Вважається, що зароджуються відьми на Благовіщення, а на Юрійв день і на Івана Купала, та ще на Воздвиження вони збираються на Лисій горі для шабашів* (О. Бердник); *Юзі справили на роковини таку гарну-прегарну білу довгу сукню...* (Леся Українка). У російській мові, на відміну від української, прийменник *на* може також означати й лінію, що окреслює довжину шляху, пор.: *На протяжении трех километров я не встретил ни одного человека* ↔ укр. *Протягом трьох кілометрів я не зустрів жодної людини*.

Істотним є питання про статус об'єктної семантики прийменника *на* в межах його семантичної цілісності. Семантичне ядро становить просторове значення, об'єктна ж семантика є найближчою до ядра, оскільки виражає відповідну директивність (друга вісь), пор. *кричати на когось, зосередитися на чомусь, кинути на когось / щось, дивитися на когось / щось*), хоча в лексикографічній практиці усталеним постає її розгляд після логічних значень. Цілком ймовірно постає думка про розвиток цільових та інших значень (призначення) через перетворення директивного значення. Це мотивовано наявністю в самому значенні директива уявлення про мету (в досить послабленій формі): *Всі вони йшли на ярмарок, несли повні кошики черешень* (Ю. Логвин); *Сапери поспішають на допомогу* (Б. Антоненко-Давидович), а значення мети інколи трансформується в семантику призначення: *навчатися на лікаря* та ін.

У цьому розрізі третя вісь становить трансформацію першої, вирізнення її як окремої мотивоване значною кількістю подібних утворень та розмаїттям самої семантики. І свідчить про перервність семантичної структури прийменника *на*, де логічні значення набувають певної автономності, формуючи ґрунт для утворення власних похідних прийменникових одиниць. Ієрархічно вершині значення цієї осі цілком ймовірно пояснити метонімічним переносом, пор.: *лежати на ліжку, дивані, землі* → *лежати на спині, животі, боці* (пор.: (Селиверстова 1999: 31)). Поряд наявне значення 'вказівка на речовину', що репрезентує силу і/чи сили, які підтримують екзистенцію об'єкта: *працювати на атомному човні, жити на воді і хлібіві*. Зв'язок такого значення зі значенням 'опори' вельми прозорий. Не менш цікавим є вияв конструкцій на зразок *на матеріалі*, де можливий не лише метонімічний перенос, а й конденсація, що визначається контекстом: *Моє дослідження написане на матеріалі численних експедицій* ← *Моє дослідження написане + У написанні дослідження використанні різні матеріали + Матеріали зібрані під час експедицій*. Це мотивує кваліфікацію 'опори' як основи, як абстрактного поняття,

Поняття опори постає в третій осі значень вельми абстрактним та охоплює: 1) опозицію 'подібності / неподібності' в конструкціях на зразок *Син схожий / не схожий на батька*; 2) модифікацію семантики інструмента в російській мові, що в українській мові послідовно репрезентована орудним іменниковим безприйменниковим: *ехать на поезде, лететь на самолете* → *говорить (петь, читать, декламировать) на украинском, русском языке / їхати по-тягом, летіти літаком* → *говорити (співати, читати, декламувати) українською, російською мовою*, пор.: **говорить (петь, читать, декламировать) на языке / *говорити (співати, читати, декламувати) мовою*. Своєрідною є остання конструкція, де наявність атрибута постає синтагмально детермінована, без атрибутивного елемента конструкція втрачає свою нормативність. Останнє ще раз підтверджує похідність таких конструкцій та їхню замкнутість на семантику первинних.

Переосмислення опори з констатацією граничного пункту локативності наявне і у фразеологізованих прийменниках на зразок *на адресу, на відзнаку, на знак, на користь, на пошану*. Очевидним постає те, що між вихідним системно закріпленим значенням прийменника *на* й когнітивно модельованим, а відповідно – контекстуально підтвердженим похідним надзвичайно слабка кореляція.

Особливий функційний статус прийменника та його частиномовну категоризацію відбито у твердженні про те, що прийменник «перебуває на перетині двох світів – світу морфології, де він є словом, і світу синтаксису, де він постає службовою графемою, ізоморфною морфемі в слові. Саме ця друга його іпостась і перешкоджає розглядати прийменникотворення в межах словотворення, оскільки препозиціоналізація зазвичай завжди транспозитивна (Конюшкевич 2005: 62). Така транспозиція (трансляція, за Л. Теньєром (1988: 401) ґрунтована на поступовій втраті первинної частиномовної семантики, пор.: *напрям*, у, ч. – ‘1. Лінія руху або лінія розміщення кого-, чого-небудь; 2. Шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; 3. Суспільна, наукова, літературна і т. ін. школа, течія; 4. Ділянка фронту, що розгортає воєнні дії в який-небудь бік’ (СУМ) і в напрямі → в напрямі з, в напрямі від ↔ до, в напрямі на, в напрямі до: *Ми полетимо в напрямі з заходу на схід, себто використаємо цю готову швидкість* (В. Владко); *В.І. Вернадський передбачав, що розвиток життя на Землі йтиме, можливо, в напрямі від біосфери до ноосфери, єдиного розуму Космосу* (М. Руденко); *Фінляндські скоростріли скошили багато совітського війська, що старалося перейти ледом в напрямі на Сакіярні* (В. Кожелянко); *Аеровел і Ліахім вийшли з приміщення Космічної Ради і, сівши в закритий салон, вилетіли в напрямі до Інституту Воскрешень* (О. Бердник).

Одним із виявів семантичної перервності прийменника *на* постає його значення стимулу емоційного стану (з імпліцитною метою): *Кузина, схоже, знову загорілася ідеєю на заздрість усім на світі жінкам запопасти собі чоловіка-відьмака* (О. Авраменко). Прийменник *на* вводить стимул у ситуацію, в якій почуття, сприйняття експерієнцера зумовлені ним та спрямовані на нього (*сердитися на, ображатися на*): *Я сердився на залізничника, а це був негідник, якого мало задушити* (Р. Андріяшик).

Аналітичні елементи – передіменникові та постіменникові – ініціюють семантичний зсув, за якого формально-граматична предметність редукується, а лексико-семантична, що є інтегральною для чотирьох лексико-семантичних варіантів семи ‘лінія’, легко діагностована. У таких утвореннях як *в напрямі на* та подібних прийменник *на* втрачає свою формально- та функційно-граматичну самостійність і його потрібно розглядати в межах аналітичних прийменникових одиниць, де стрижневим компонентом постає ініціальний прийменник, а іменник – послідовно граматизується.

6. Розглядаючи прийменник *на* та його аналоги в білоруській мові, М. Конюшкевич розмежовує *на¹* і *на²* на підставі особливостей керування, де *на¹* із вирізненими 77 значеннями – це керування знахідним, а *на²* зі встановленими 32 значеннями – керування орудним. У межах прийменників *на¹* і *на²* дослідниця встановлює семантичні ролі постіменникових компонентів, що виражені відповідними відмінковими формами. Окремо скваліфіковано прийменникові аналоги *на абарону* (на оборону), *на абводзе* (на узбіччі), *на аблоні* (на периметрі), *на абочыне* (на узбіччі), *на абломках* (на уламках), *на абслугоўванне* (на обслуговуванні), *на абсягах* (на обсягах), *на абшарах* (на територіях), *на абшарах ад ... да* (на територіях від ... до), *на ... вышэй ад* (на ... вище від), *на ... ад* → *на паўкрок ад* (на ... від → на півкрок від), *на які час ад* (на який час від) – загалом **438 одиниць** (подібна кількість із різними похибками засвідчена

в українській, російській та польській мовах), що підтверджує високу інтенційність прийменника *на* та його синтаксемотвірний потенціал, широке його функційно-граматичне поле.

У разі наявності приіменникового атрибута іменник не втрачає повністю своєї лексико-семантичної предметності, але в межах прийменникового аналога дещо нейтралізує її повноцінність: пор. *На дорозі до першого пострілу лежить ще велика перешкода – Дніпро* (Б. Антоненко-Давидович); *Не спрацював і ефект новизни, яку пірати встигли значною мірою розгубити на довгій дорозі до мети* (Голос України.2013.27.11); біл. *Цяпер, бадай, не заставалася ніяка-са сумніву, што ўсе трое – на пэўнай дарозе да смерці* (Arche).

Ч. Ляхур у польсько-російському словнику вторинних прийменників та одиниць у функції прийменників у реальному вжитку вирізняє 615 прийменникових аналогів із прийменником *на*, охоплюючи різноманітні утворення з тими чи тими атрибутивними або іншими конкретизаторами, пор., наприклад: *na północnym krańcu, na północnym skraju, na północnym wschodzie od, na północnym zachodzie*, а також можливі відмінкові варіанти: *na prawą stronę, na prawej stroie, na lewą stronę, na lewej stronie* та ін.

7. У прийменникових аналогах найпотужніший дериваційний потенціал притаманний первинним прийменникам, з-поміж яких прийменник *на* є одним із найбільш високочастотних. У прийменникових аналогах на семантику прийменника *на* нашаровуються значення складників, але саме прийменник продукує синтаксему, що підтверджує його регулярний синтаксемотвірний потенціал. Інтервальність сполучення з іменником, оскільки наявний атрибутивний компонент, формує відносну перервність у синтагмальній моделі.

Семантична вихідність прийменника *на* ґрунтована на ядерному субстанційно-просторовому значенні, а наявність логічної та іншої семантики в сучасній мові істотно впливає на його семантичну цілісність, оскільки покриває істотно ємніший обсяг. У значеннєвому ядрі прийменника *на* вирізняються площини семантичної перервності (перша охоплює простір → об'єкт, друга – простір → причина, третя → причина → умова / мета / супровідність, згодом – формується означальна семантика і под.), що пов'язано з розширенням функційного діапазону прийменника *на* та охоплення ним у різноманітних когнітивних узагальненнях відповідних асоціативних множин (фон → фігура), що реалізуються в тих чи тих синтагмальних моделях з абстрактними іменниками, інтенсивним формуванням метонімічних моделей.

Перспективним постає визначення цілісного семантичного простору прийменника *на* в різних слов'янських мовах зі встановленням спільних та відмінних площин семантичної перервності, що дає змогу скваліфікувати тенденції синтагмального розширення прийменника *на* та виявити напрями граматизації новоутворень.

Цитована література

Вихованець, Іван. Прийменникова система української мови. Київ: Наукова думка, 1980.
[Vihovaneć, ĭvan. Prijmennikova systema ukraiyns'koii movy. Kyiv: Naukova dumka, 1980]

- Ворожбитова, Александра А. «Неполнозначные слова как усилители риторической экспрессии в публицистическом дискурсе» [В:] Неполнозначные слова, синтаксические связи и синтаксические отношения: межвуз. сб. науч. тр. Ставрополь, 1997.
- [Vorožbitova, Aleksandra. «Nepolnoznačnye slova kak usiliteli ritoričeskoj èkspressii v publicističeskom diskurse» [V:] Nepolnoznačnye slova, sintaksičeskie svâzi i sintaksičeskie otnošeníâ: mežvuz. sb. nauč. tr. Stavropol', 1997]
- Всеволодова, Майя. «Система морфосинтаксических типов русских предлогов. Статья 1. Фрагмент системы – немотивированные (первообразные) предлоги». Вестник Московского университета. Серия 9. Филология 5, 2012a: 30–78.
- [Vsevolodova, Maïiâ. «Sistema morfosintaksicheskikh tipov russkikh predlogov. Stat'ia 1. Fragment sistemy – nemotivirovannye (pervoobraznye) predlogi». Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriiâ 9. Filologiiâ 5, 2012a: 30–78]
- Всеволодова Майя. «Система морфосинтаксических типов русских предлогов. Статья 2: Фрагмент системы – мотивированные (вторичные) предлоги». Вестник Московского университета. Серия 9. Филология 6, 2012b: 9–51.
- [Vsevolodova Maïiâ. «Sistema morfosintaksicheskikh tipov russkikh predlogov. Stat'ia 2: Fragment sistemy – motivirovannye (vtorichnye) predlogi». Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriiâ 9. Filologiiâ 6, 2012b: 9–51.]
- Всеволодова, Майя В., Владимирский, Евгений В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. Москва: Изд-во Московского университета, 1982.
- [Vsevolodova, Majâ V., Vladimirskij, Evgenij V. Sposoby vyraženiâ prostranstvennyh otnošeníj v sovremennom rusском âzyke. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1982]
- Всеволодова Майя, Виноградова Екатерина, Чаплыгина Татьяна. Русские предлоги и средства предложного типа. Материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления. Кн. 2: Реестр русских предложных единиц: А – В (объективная грамматика). Москва: УРСС, 2018.
- [Vsevolodova Maïiâ, Vinogradova Ekaterina, Chaplygina Tat'iana. Russkie predlogi i sredstva predložnogo tipa. Materialy k funktsional'no-grammaticeskomu opisaniû real'nogo upotrebleniâ. Kn. 2: Reestr russkikh predložnykh edinit': A – V (ob'ektivnaïâ grammatika). Moskva: URSS, 2018]
- Гак, Владимир Г. «К проблеме семантической синтагматики» [В:] Проблемы структурной лингвистики 1971. Вып. IV. Вопросы грамматики и семантики. Москва: Издательство АН СССР; Институт русского языка, 1972.
- [Gak, Vladimir G. «K probleme semantičeskoj sintagmatiki» [V:] Problemy strukturnoj lingvistiki 1971. Vyp. IV. Voprosy grammatiki i semantiki. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR; Institut russkogo âzyka, 1972]
- Гак, Владимир Г. Теоретическая грамматика французского языка. Москва: Добросвет, 2004.
- [Gak, Vladimir G. Teoretičeskââ grammatika franžuskogo âzyka. Moskva: Dobrosvet, 2004]
- Ганенкова, Татьяна С. Семантическая структура предлогов в современном македонском языке: дис. к. филол. н. Москва: Институт славяноведения РАН, 2015.
- [Ganenkova, Tat'ana S. Semantičeskââ struktura predlogov v sovremennom makedonskom âzyke: dis. k. filol. n. Moskva: Institut slavânovedeniâ RAN, 2015]
- Дремов, Алексей Ф. «Системная теория падежа и предлога в практике преподавания русского языка как иностранного». Мир русского слова 3, 2001: 57–65.
- [Dremov, Aleksej F. «Sistemnaâ teoriâ padeža i predloga v praktike prepodavaniâ russkogo âzyka kak inostrannogo». Mir russkogo slova.3, 2001: 57–65]

- Загнітко, Анатолій. «Матеріали до словника» [В:] Українські прийменники: Синхронія і діахронія: пробний зошит. Донецьк: ДонНУ, 2003.
- [Zahnitko, Anatolii. «Materialy do slovnyka». Ukrainski pryimennyky: Synkhroniia i diakhroniia: probnyi zoshyt. Donetsk: DonNU, 2003]
- Загнітко, Анатолій. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011.
- [Zahnitko, Anatolii. Teoretychna hramatyka suchasnoi ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys. Donetsk: TOV «VKF «BAO», 2011]
- Загнітко, Анатолій. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: Твори, 2020.
- [Zahnitko, Anatolii. Suchasnyi lnhvistychnyi slovnyk. Vinnytsia: Tvory, 2020]
- Загнітко, Анатолій, Данилюк, Ілля, Ситар, Ганна, Щукіна, Інна. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова. Донецьк: ТОВ «ВКТ «БАО», 2007.
- [Zahnitko, Anatolii, Danyliuk, Illia, Sytar, Hanna, Shchukina, Inna. Slovnyk ukrainskykh pryimennykiv. Suchasna ukrainska mova. Donetsk: TOV «VKT «BAO», 2007]
- Канюшкевич, Марія І. Беларускі прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : [У 3 ч.]. Ч. 1 : Дыяпазон А–Л. Гродна : ГрДУ, 2008; Ч. 2 : Дыяпазон М–П. Гродна : ГрДУ, 2010; Ч. 3 : Дыяпазон Р–Я. Гродна : ГрДУ, 2010.
- [Kaniushkevich, Marija I. Bielaruskija prynazoŭniki i ich analahi. Hramatyka realnaha ŭžyvannia. Materyjaly da sloŭnika : [U 3 č.]. Č. 1 : Dyjapazon A–L. Hrodna : HrDU, 2008; Č. 2 : Dyjapazon M–P. Hrodna : HrDU, 2010; Č. 3 : Dyjapazon R–Ja. Hrodna : HrDU, 2010]
- Кожина, Маргарита Н. Стилистика русского языка. Москва: Логос, 1996.
- [Kożina, Margarita N. Stilistika russkogo ŭzyka. Moskva: Logos, 1996]
- Конюшкевич, Мария И. «О потенциале предложной системы (на материале параметрических и сравнительных предлогов)». Польский язык среди других славянских языков. Минск: Истина, 2004.
- [Konuškevič, Mariâ I. «Opotenciale predložnoj sistemy (na materiale parametričeskikh i sravnitel'nyh predlogov)» [V:] Pol'skij ŭzyk sredi drugih slavânskikh ŭzykov. Minsk: Istina, 2004]
- Кучеренко, Ілля. «Лексичне значення прийменника». Мовознавство 3, 1973: 12–23.
- [Kucherenko, Illia. «Leksyčne znachennia pryimennyka». Movoznavstvo 3, 1973: 12–23]
- Лучик, Алла А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов. Київ: Довіра, 2001.
- [Luchyk, Alla A. Semantyka pryslivnykovykh ekvivalentiv slova ukrainskoi i rosiiskoi mov. Kyiv: Dovira, 2001]
- Маляр, Татьяна Н., Селиверстова, Ольга Н. Пространственно-дистанционные предлоги и наречия в английском и русском языках. München: Sagner, 1998.
- [Malâr, Tat'âna N., Seliverstova, Ol'ga N. Prostranstvenno-distancionnye predlogi i narečiâ v anglijskom i russkom ŭzykah. München: Sagner, 1998]
- Мейзерська, І. «Словник прийменників сучасної української мови: принципи створення». Лексикографічний бюлетень 19, 2010: 59–64.
- [Meizerska, I. «Slovnyk pryimennykiv suchasnoi ukrainskoi movy: pryntsyyp stvorennia». Leksykohrafichnyi biuleten 19, 2010: 59–64]
- Мельчук, Игорь А. Курс общей морфологии. Москва; Вена: Языки русской культуры, Wiener Slavistischer Almanach, Sonderband 38/1, Издательская группа «Прогресс», 1997.
- [Mel'čuk, Igor' A. Kurs obšej morfologii. Moskva; Vena: Ŭzyki russkoj kul'tury, Wiener Slavistischer Almanach, Sonderband 38/1, Izdatel'skaâ gruppâ «Progress», 1997]
- Михалев, Андрей. «От и до: протоконцептуальные истоки и семантическая динамика предлога «до» в русском языке». Язык і метода 3, 2016: 69–75 URL <https://www.ejournals.eu/>

- Language-and-Method/2016/2016/art/6704/
- [Mihalev, Andrej. «Ot i do: protokonceptual'nye istoki i semantičeskaâ dinamika predloga «do» v russkom âzyke». *Jęzek i metoda* 3, 2016: 69–75 URL <https://www.ejournals.eu/Language-and-Method/2016/2016/art/6704/>]
- Мургоски, Зоје. Речник на македонскиот јазик. Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески, 2005.
- [Murgoski, Zoze. *Rečnik na makedonskiot jazik*. Skopje: Filološki fakultet Blaže Koneski, 2005]
- Никитина, Серафима Е. «О семантическом варьировании русских предлогов» [В:] В. Н. Ярцева (отв. ред.) *Семантическое и формальное варьирование*. Москва: Наука, 1979.
- [Nikitina, Serafima E. «O semantičeskom var'irovanii russkih predlogov». V. N. Yartseva (otv. red.) *Semantičeskoe i formal'noe var'irovanie*. Moskva: Nauka, 1979]
- Ницолова, Руселина. Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство св. Климент Охридски, 2008.
- [Nitsolova, Ruselina. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo sv. Kliment Ohridski, 2008]
- Пипер Предраг. «О простору у српској језичкој слици света». *Slavistična revija* 62/3, 2014: 275–294.
- [Piper Predrag. «O prostoru u srpskoj jezichkoj slići sveta». *Slavistična revija* 62/3, 2014: 275–294]
- Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. Т. I: Слова указующие (местоимения). Слова именующие: имена существительные (Всё живое, Земля, Космос). Москва: Азбуковник, 1998.
- [Russkij semantičeskij slovar'. *Tolkovyj slovar', sistematizirovannyj po klassam slov i značenij*. T. I: Slova ukazujušie (mestoimeniâ). Slova imenujušie: imena sušestvitel'nye (Vse živoe, Zemlâ, Kosmos). Moskva: Azbukovnik, 1998]
- Селиверстова, Ольга Н. «Имеет ли предлог только грамматическое значение?». *Вопросы филологии* 3, 1999: 26–33.
- [Seliverstova, Ol'ga N. «Imeet li predlog tol'ko grammatičeskoe značenie?». *Voprosy filologii* 3, 1999: 26–33]
- Селивѣрстова, Ольга Н. «Семантическая структура предлога на». Д. Пајар, О. Н. Селиверстова (ред.) *Исследования по семантике предлогов: сборник статей*. Москва, 2000: 189–243.
- [Selivěrstova, Ol'ga N. «Semantičeskaia struktura predloga na». D. Paĭar, O. N. Seliverstova (red.) *Issledovaniâ po semantike predlogov: sbornik stateĭ*. Moskva, 2000: 189–243]
- Сенив, Михайло. Прийменник у класичних мовах. Донецьк: Юго-Восток, 2005.
- [Seniv, Mykhailo. *Pryimennyyk u klasychnykh movakh*. Donetsk: Yuho-Vostok, 2005]
- СУМ 11: Словник української мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
- [Slovnyk ukrainskoï movy: V 11-ty t. Kyiv: Naukova dumka, 1970 – 1980]
- СУМ 20: Словник української мови: В 20-ти т. Київ: Наукова думка; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2012 – 2022.
- [Slovnyk ukrainskoï movy: V 20-ty t. Kyiv: Naukova dumka; Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy, 2012 – 2022]
- Солоницкий, Андрей В. Проблемы семантики русских первообразных предлогов. Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2003.
- [Solonitskiĭ, Andreĭ V. *Problemy semantiki russkikh первообразnykh predlogov*. Vladivostok: Izdatel'stvo Dal'nevostochnogo universiteta, 2003]
- Тоѣковен: Толковен речник на македонскиот јазик. Т. 1 – 5 [гл. ред. К. Конески]. Скопје: Институт за македонски јазик Крсте Мисирков, 2003 – 2011.
- [Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik. T. 1 – 5 [gl. red. K. Koneski]. Skopje: Institut za

- makedonski jazik Krste Misirkov, 2003 – 2011]
- Черкасова, Елена Т. Переход полнозначных слов в предлоги. Москва: Издательство Московского университета, 1967.
- [Čerkasova, Elena T. Perekhod polnoznačnyh slov v predlogi. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1967]
- Щукіна, Інна. «Прийменники причинової семантики: структура і функції». [В:] А. Загнітко (ред.) Українські прийменники: Синхронія і діахронія: пробний зошит. Донець: ДонНУ, 2003: 130–161.
- [Shchukina, Inna. «Pryimennyky prychynovoi semantyky: struktura i funktsii». [V:] A. Zahnitko (red.) Ukrainski pryimennyky: Synkhroniia i diakhroniia: probnyi zoshyt. Donetsk: DonNU, 2003: 130–161]
- Duden. Richtiges und gutes Deutsch: Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle. 5., neu bearb. u. erw. Aufl. Mannheim etc.: Dudenverlag, 2001. 953 S. (Der Duden in 12 Bd.: Das Standardwerk zur deutschen Sprache; Bd. 9.)
- EJO 1999: Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Wyd. drugie, poprawione i uzupełnione. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1999.
- EJP 1999: Encyklopedia języka polskiego. Wyd. trzecie, poprawione i uzupełnione. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1999.
- Engel, U. Syntax der deutschen Gegenwartssprache. Berlin, 1982.
- Habel Ch. «Zwischen-Bericht». [In:] Ch. Habel, M. Herweg, K. Rehämper (Hrsg.) Raumkonzepte in Verstehensprozessen. Tübingen: Niemeyer, 1989.
- Herskovits A. Space and the prepositions in English: Regularities and irregularities in a complex domain: Ph.D. theses. Stanford, 1982.
- Herweg Michael. «Ansätze zu einer semantischen Beschreibung topologischer Präpositionen». [In:] C. Habel, M. Herweg, K. Rehämper (Hrsg.) Raumkonzepte in Verstehensprozessen. Tübingen: Niemeyer, 1989, 99–127.
- Lachur Cz. Polskie przyimki wtórne i jednostki o funkcji przyimkowej w użyciu realnym: [materiały do słownika (w zestawieniu z językiem rosyjskim)]. T. 1: a conto – oprócz. Opole, Kępa: Wydawnictwo NOWIK Sp.j., 2019. T. 2: pamięci – w kleszczach. Opole, Kępa: Wydawnictwo NOWIK Sp.j., 2021.
- Landau B., Jackendoff R. “‘What’ and ‘where’ in spatial language and cognition” [In:] Behavioral and brain sciences 16, 1993, 217–239.
- Langacker R. Cognitive grammar. A basic introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Talmy L. “How language structures space” [In:] H. Pick, L. Acredolo (eds.) Spatial orientation: Theory, research, and application. New York: Plenum Press, 1983.
- Vandeloise C. The preposition in and the relationship container / contained. LAUD, Liguistic Agency of the University of Duisburg (prepublished, 1985).
- Słownik języka polskiego URL <https://pl.wiktionary.org/wiki/S%C5%82ownik_j%C4%99zyka_polskiego> 10.01.2022.

Список джерел

- Андріяшик, Роман Додому нема вороття. Люди зі страху. Київ: Дніпро, 1983.
- [Andriiashyk, Roman Dodomu nema vorottia. Liudy zi strakhu. Kyiv: Dnipro, 1983]
- Андрухович, Софія. Жінки їхніх чоловіків. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005.
- [Andrukhovych, Sofiia. Zhinky yikhnikh cholovikiv. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2005]

- Антоненко-Давидович, Борис. Твори: В 2-х т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1991.
[Antonenko-Davydovych, Borys. Tvory: V 2-kh t. T. 1. Kyiv: Dnipro, 1991]
- Багрянний, Іван. Сад Гетсиманський. Київ: Наукова думка, 2001.
[Bahrianyi, Ivan. Sad Hetsymanskyi. Kyiv: Naukova dumka, 2001]
- Бердник, Олесь. Вогняний вершник. Київ: Молодь, 1989.
[Berdnyk, Oles'. Vohniani vershnyk. Kyiv: Molod, 1989]
- Білик, Іван. Не дратуйте грифонів. Київ: Заповіт, 1993.
[Bilyk, Ivan. Ne dratuite hryfoniv. Kyiv: Zapovit, 1993]
- Винничук, Юрій. Спалах. Київ: Радянський письменник, 1980.
[Vynnychuk, Yurii. Spalakh. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1980]
- Гуцало, Євген. Мертва зона. Київ: Радянський письменник, 1986.
[Hutsalo, Yevhen. Mertva zona. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1986.]
- Дімаров, Анатолій. На коні й під конем. Київ: Молодь, 1981.
[Dimarov, Anatolii. Na koni y pid konem. Kyiv: Molod, 1981]
- Загребельний, Павло. День шостий. Київ: 1956.
[Zahrebelnyi, Pavlo. Den shostyi. Kyiv: 1956]
- Івченко, Михайло. Робітні сили. Харків: Фоліо, 2020.
[Ivchenko, Mykhailo. Robitni syly. Kharkiv: Folio, 2020]
- Кобилянська, Ольга. Земля. Київ: Наш формат, 2021.
[Kobylanska, Olha. Zemlia. Kyiv: Nash format, 2021]
- Корній, Дар'я. Троян-зілля. Київ: Vivat, 2021.
[Kornii, Daria. Troian-zillia. Kyiv: Vivat, 2021]
- Лепкий, Богдан. Твори: В 2-х т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1997.
[Lepkyi, Bohdan. Tvory: V 2-kh t. T. 1. Kyiv: Naukova dumka, 1997]
- Логвин, Юрій. Золоті копита. Київ: Український письменник, 2003.
[Lohvyn, Yurii. Zoloti kopyta. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk, 2003]
- Мовчан, Павло. Вибрані твори: поезії. Київ: Просвіта, 2008.
[Movchan, Pavlo. Vybrani tvory: poezii. Kyiv: Prosvita, 2008]
- Пагутяк, Галина. Урізка готика. Київ: Дуліби, 2009.
[Pahutiak, Halyna. Urizka hotyka. Kyiv: Duliby, 2009]
- Сняданко Наталя. Амаркорд. Харків: Фоліо, 2011.
[Sniadanko Natalia. Amarkord. Kharkiv: Folio, 2011]
- Тесленко, Олександр. Викривлений простір. Київ: Радянський письменник, 1985.
[Teslenko, Oleksandr. Vykryvlenyi prostir. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1985]
- Тютюнник, Григорій. Тимко. Київ: Знання, 2011.
[Tiutiunnyk, Hryhir. Tymko. Kyiv: Znannia, 2011]
- Тютюнник, Григорій. Вир. Харків: Фоліо, 2018.
[Tiutiunnyk, Hryhorii. Vyr. Kharkiv: Folio, 2018]
- Франко, Іван. Вибрані твори: В 3-х т. Київ: Коло, 2005.
[Franko, Ivan. Vybrani tvory: V 3-kh t. Kyiv: Kolo, 2005]
- Шкляр, Василь. Ностальгія. Клуб Сімейного Дозвілля, 2014.
[Shkliar, Vasyl. Nostalhiia. Klub Simeinoho Dozvillia, 2014]

Анатолій Загнітко

СЕМАНТИЧКИ МОДЕЛ ПРЕДЛОГА: УНУТРАШЊА ЦЕЛОВИТОСТ И КОНТИНУИТЕТ

Резиме

У раду се истражују особености геометријског, тополошког, функционалног, когнитивног и психолингвистичког приступа опису предлога као врсте речи, као и препозиционализма, у чијим оквирима се одређују морфологија и синтакса предлога, а даје се и дефиниција функционално-семантичког поља предлога. Темељно се разматра семантичка целовитост и семантички континуитет предлога *на* помоћу одређења његовог центра (семантика простора), њему блиских значења (значење објекта које обухвата разноврсне семантичке улоге) и потпуно удаљених значења (узрочног, квалификативно-адвербијалног и сл.). Детаљно се описује савремено лексикографско тумачење предлога *на* и одређује се његов потенцијал за стварање секундарних предлошких јединица под којима се подразумевају еквиваленти предлога, аналози предлога и сл. Посебна пажња се посвећује транспозицијама у оквиру унутарсемантичког система предлога *на*.

Кључне речи: морфологија предлога, синтакса предлога, семантичка структура предлога *на*, семантички центар, просторна семантика предлога *на*, еквивалент предлога.